

Ірина Багрій

«Нам потрібна книга про...», або тематичний пошук у ЕК НБУВ

У статті йдеться про практичне використання електронного каталогу (на прикладі ЕК НБУВ) у такому аспекті бібліотечної діяльності, як тематичний пошук. Наводяться приклади читачького пошуку літератури за конкретною темою, а також роботи бібліотекаря-фахівця з обслуговування читачів, ведення баз даних і проведення статистичних досліджень. Матеріал може бути використано у повсякденній бібліотечній практиці.

«...бібліотекар знає, де знайти певну інформацію. Найкращими бібліотекарями є ті, котрі можуть знайти цю інформацію в найкоротший термін.

Ми з вами можемо відправитися до бібліотеки та навздогад порпатися в різноманітних каталогах у пошуках книг, що містять матеріал, який нас цікавить... Ми витратимо півдня, тоді як звернувшись до бібліотекаря, ми впродовж кількох секунд спостерігатимемо повну відсутність виразу на його обличчі, потім — ніби монетка проскочила в автомат — він почне рухатися й видасть нам книгу з необхідною інформацією.

Якщо це досвідчений працівник, він, окрім того, порадить нам велику кількість інших книжок на ту ж тему.

Т. Лобсанг Рампа, «За межами 1/10». К.: Софія, 1995.

Отже, ми з вами — читачі, які порпадаються в різноманітних каталогах з метою підібрати літературу за потрібною темою і які в процесі пошуків звертаються до електронного каталогу. Ми можемо з певною мірою точності сформулювати наш запит, послугуючись як пошуковою одиницею тією чи іншою фразою або окремими словами, що стосуються теми, наприклад, назвою країни чи хімічної речовини. Або для нас становить інтерес певний вид літератури (підручники, календарі тощо).

Якщо в процесі пошуку є можливість скористатися тільки традиційним картковим каталогом, то ми підходимо до шафи, де містяться картки з теми, що нас цікавить, вибираємо відповідну шухляду і знаходимо роздільник, за яким стоїть потрібний нам масив карток. На їх перегляд доведеться витратити чимало часу. А от зекономити його дозволить нам ЕК.

ЕК НБУВ реалізовано в середовищі Allegro, версія 14. Для здійснення пошуку підтримується десять пошукових реєстрів (або пошукових індексів):

- 1 Особи (автори, перекладачі, укладачі, ілюстратори тощо).
- 2 Колективний автор.
- 3 Тематичні рубрики Рубрикатора НБУВ та окремі слова з назв.
- 4 Назви.
- 5 Серії (назва, том, рік).

6 Вихідні дані (місце, видавництво, рік).

7 Індеси Рубрикатора НБУВ.

8 Шифри зберігання.

9 Ідентифікаційні номери, дата складання запису тощо.

10 Службовий реєстр (інвертовані номери, джерела надходження тощо) ¹.

У всіх реєстрах, окрім службових, пошукові терміни (або пошукові одиниці) для зручності відображаються на екрані малими літерами.

Для тематичного пошуку використовуються, насамперед, третій і сьомий, а також перший пошукові індекси. У третьому реєстрі розташовані формулювання тематичних рубрик (з посиланням на відповідний індекс Рубрикатора НБУВ, що знаходиться в сьомому реєстрі), пошукові одиниці (слова чи фрази, визначені на розсуд систематизатора з метою конкретизації тематичного пошуку того чи іншого видання, а саме: назви біологічних видів, ліків, хімічних речовин тощо українською, латинською або російською мовами), а також окремі слова з назв творів (тобто назва твору автоматично розбивається на окремі слова, з отриманого набору вилучаються сполучники, займенники, а також усе, що не несе змістового навантаження — так звані стоп-слова: кожне слово, залишене після цього вилучення, використовується як окрема пошукова одиниця). Третій пошуковий індекс у разі необхідності можна використати для збагачення тематичного пошуку. Приміром, саме в ньому реалізуються посилання «див.» і «див. також», багатомовність пошуку ² тощо.

Сьомий реєстр з деякою мірою наближення можна вважати аналогом карткового систематичного каталогу. Тут тематичні пошукові одиниці розташовуються в абетковому порядку літерної чи в порядку зростання цифрової частини індексу Рубрикатора НБУВ або його складових частин.

¹ Дев'ятий і десятий пошукові індекси — службові. Вони необхідні для підтримки функціонування ЕК та обслуговування внутрішньобібліотечних потреб.

² Формулювання тематичних рубрик у перспективі будуть занесені до ЕК окрім української також англійською та російською, в разі потреби — і латинською мовами (наприклад, латинські формулювання предметних рубрик зустрічаються у розділах «Е32 Спеціальна вірусологія», «Е42 Спеціальна мікробіологія», «Е52 Спеціальна ботаніка. Спеціальні ботанічні науки», «Е62 Спеціальна зоологія»). Як експеримент було розроблено тримовний варіант розділу «Т52(23=Укр) Етнографія України».

На початку знаходяться Територіальні типові поділи³ (з префіксом G), наприклад:

G 4укр-4він-2в *Україна. М. Вінниця;

G 4фра *Франція;

G 7арг <Є записи>;

за ними— Коди періоду часу (з префіксом H), приміром:

H 442 *Україна в період 1569-1654 рр.;

H 6 *Період новітньої історії;

H 61 <Є записи>;

Hгх 04 *Палеозойська ера⁴,

потім— Загальні типові поділи (з префіксом T), наприклад:

T в3 *Наукова термінологія та номенклатура;

T я431 *Праці конгресів, з'їздів, конференцій, нарад;

T я431(4укр) <Є записи>;

і наприкінці— власне індекси Рубрикатора НБУВ, приміром:

и131,7 *Буріння на нафту та газ;

ч33(4укр) *Історія народної освіти й педагогічної думки в Україні;

ш5(0)33-4 гомер 534.

Коли після індексу не стоїть відокремлене пробілом і зірочкою (*) словесне визначення, то це— бібліографічний опис. Відповідна йому картка існує в традиційному систематичному каталозі. Повідомлення <Є записи> (використовується тільки з пошуковими одиницями сьомого реєстру, які мають префікси) вказує на масив бібліографічних записів, що містять відповідний термін як складову частину індексу Рубрикатора НБУВ. У перспективі цю фразу буде замінено на змістовну інформацію, наприклад, рік видання.

Інколи, з метою конкретизації пошуку чи деталізації опису, систематизатор може вносити у склад індексу на картці прізвище персоналії (відповідна пошукова одиниця розміщена в першому реєстрі) або слова чи словосполучення, що відіграють роль ключових слів (відповідна пошукова одиниця знаходиться в третьому реєстрі). У цьому випадку вставлено фрагмент зліва і, в разі потреби, справа відокремлюється від індексу пробілами. Після нього можуть стояти загальні або спеціальні типові поділи. Наприклад:

7: п415.821 trichogramma 3: trichogramma*,

7: p282.111 софора японська 3: софора японська*,

7: ш5(4укр)5-4 франко 33 1: франко*,

7: з375.09(4укр)-36-028 сліпий я1 1: сліпий*.

Зірочка після пошукового терміна в третьому чи першому реєстрах вказує, що це тематичний пошуковий термін.

Відзначимо, що в разі наявності у бібліографічному описі декількох індексів кожен з них можна використати як окрему пошукову одиницю.

Якщо за індексом після пробілу й зірочки стоїть словесне визначення (не варто плутати з зірочкою як складовою частиною індексу, приміром, у біології, філософії тощо (наприклад, E0*221 *Теорія еволюції, Ю6*327.0 *Окремі цивілізації та ін.); у цьому випадку поряд із зірочкою не може бути пробілу), то це тематична рубрика— аналог роздільника в традиційному карт-

ковому каталозі. На відміну від третього реєстру, де ми потрібну нам інформацію розшукуємо за формулюванням, тут пошук здійснюється саме за індексом Рубрикатора НБУВ.

Як тільки ми знаходимо в третьому реєстрі потрібну нам тематичну фразу, з'являється можливість автоматично перейти до відповідного індексу в сьомому реєстрі:

- безпосередньо— тоді словесне визначення після зірочки збігатиметься зі знайденою фразою;

- за посиланням - у цьому разі словесне визначення буде таким, як у вузлового пошукового терміна.

Наприклад:

bryidae бріїди => : 7 e522.233;

ethnography of modern peoples => : 7 т52;

eubria => : 7 e522.233;

філософія д. бруно => : 7 ю3(4ита)43-401.4.

Ще один вид робіт - це ведення картотеки персоналій. Тематичні пошукові одиниці розміщені в першому реєстрі. У картотеку персоналій заносяться справжнє прізвище та ім'я (вузлова пошукова одиниця), псевдоніми, інші імена та прізвища, якщо вони змінювалися за життя особи (як окремі пошукові одиниці, пов'язані з вузловою пошуковою одиницею, посиланням «див. також»), роки життя, коротка біографічна довідка та відомості, під якими індексами Рубрикатора НБУВ можна знайти твори цієї особи або твори про неї. Наприклад:

Ім'я: Франко, Іван

Дати життя: 1856-1916

Див. також: Франко, Іван Якович ; Франко, І.

Примітки: Український письменник, учений, громадський діяч.

Див.: суспільно-політичні погляди - Ю3(4Укр)5/6, естетика - Ю8г(4Укр), етика - Ю7г(4Укр), літературні твори - Ш5(4Укр)5-я44, художня проза - Ш6(4Укр)5-4, поезія - Ш6(4Укр)5-5, твори про нього - Ш5(4Укр)5-4 Франко в/я, а також матеріали до вивчення біографії та творчості письменника - Ш5(4Укр)5-4 Франко 1, біографія письменника - Ш5(4Укр)5-4 Франко 2, світогляд і суспільно-політична діяльність письменника - Ш5(4Укр)5-4 Франко 3, творчість - Ш5(4Укр)5-4 Франко 4/5, ювілеї, свята, присвячені письменникові, увічнення його пам'яті - Ш5(4Укр)5-4 Франко 6, образ письменника в творах усної народної творчості та художній літературі - Ш5(4Укр)5-4 Франко 7, письменник і мистецтво - Ш5(4Укр)5-4 Франко 8.

У першому пошуковому індексі ми бачимо пошукові одиниці:

франко, і. ДИВ. ТАКОЖ => франко, іван

франко, іван **

франко, іван якович ДИВ. ТАКОЖ => франко, іван

Дві зірочки вказують, що цей запис належить до картотеки персоналій. За посиланням «див. також» ми автоматично переходимо на вузловий пошуковий термін.

Припустимо тепер, що ми з вами - бібліотекарі, досвідчені працівники, маємо навички експлуатації ЕК, отже, наша мета - поради читачеві, який звернувся за допомогою, велику кількість книжок з потрібної нам теми. У найпростішому випадку видаємо йому перелік бібліографічних описів, які знаходяться в пошуковому реєстрі за відповідною тематичною рубрикою.

А якщо запит читача дещо складніший?

Скажімо, його цікавить, які теми були найпо-

³ На сьогодні в ЕК пошук здійснюється тільки за Таблицею II територіальних типових поділів.

⁴ У цьому випадку вжито два префікси. Перший, H, словічає, що даний індекс - це Код періоду часу, другий, гх, уточнює, що цей пошуковий термін належить до Геохронологічних типових поділів.

пулярніші в київських видавців минулого року. Тоді нам доведеться виконати таку послідовність дій:

1) входимо в шостий пошуковий індекс, знаходимо «1996» і беремо у вислідний набір (або вислідну множину). Цифра в лівому стовпчику того ж рядка сповіщає, скільки бібліографічних описів (БО) містять відповідну пошукову одиницю;

2) у тому ж пошуковому індексі знаходимо «к.», перетинаємо обидві множини, отримуємо вислідний набір БО, що містять потрібні нам вихідні дані: Київ як місце видання та 1996 р. - час видання;

3) у випадку, коли нас цікавить тільки друкована продукція, що вийшла масовими тиражами, з одержаної множини треба вилучити всі дисертації та автореферати. Переходимо у восьмий реєстр і робимо зрізання по третьому знаку, тобто тепер як пошукові терміни використовуватимуться тільки дві перші літери шифру зберігання, наприклад, Ао, Со тощо. Цифра в лівому стовпчику тепер вказує на кількість БО у базі даних, шифри яких починаються з кожної пари літер. Відомо, що шифри зберігання дисертацій починаються з літер ДС, а авторефератів— РА. Знаходимо по черзі відповідні пошукові одиниці та вилучаємо з вислідної множини записи, що їх містять⁵.

Отже, отримано набір БО, достатній, щоб задовольнити запит нашого читача. Тепер виконаємо потрібні аналітичні операції. Коли кінцевий набір невеликий за кількістю записів, його можна просто переглянути та зробити необхідні висновки щодо запиту читача. Якщо потрібно визначитися щодо літератури за заздалегідь відомою тематикою, входимо в сьомий реєстр і або перетинаємо вислідну множину з множиною відповідних індексів Рубрикатора НБУВ (наприклад, нас цікавлять довідкові видання загалом, тоді як пошуковий термін використовуємо «я2» після попереднього зрізання по третьому знаку, навчальні видання— «я7», література з охорони праці та техніки безпеки— «н6» тощо), або вилучаємо зайве (приміром, коли нам потрібно вибрати всі довідкові видання за вказаною темою, що не є словниками, ми спочатку, як у попередньому прикладі, знаходимо всю довідкову літературу, а потім зрізаємо пошукові терміни по четвертому знаку, знаходимо «я21» і вилучаємо з набору відповідний масив).

Але ми маємо й значно ширший спектр можливостей роботи з отриманою вислідною множиною.

Так, її можна експортувати з БД у текстовий файл, а потім виконати над нею ті операції (редагування, сортування, створення абетково-предметних покажчиків, подання інформації в табличному вигляді тощо), які забезпечує використовуваний текстовий процесор (Multi-Edit, Lexicon, WinWord тощо) або, в разі підготовки матеріалів до друку, програми верстки (Ventura Publisher, PageMaker та ін.). Тобто, за допомогою функцій експорту є змога створювати найрізноманітніші добірки (наприклад, дисертацій, захищених у визначений період, групуючи їх за тематикою, або тематичних

пошукових термінів з певних галузей знань тощо).

В інших випадках може виникнути необхідність створення на базі експортованого масиву локальної робочої, тематичної або демонстраційної БД. Тоді експорт виконується у спеціальний Allegro-формат (Alg-формат), а потім з отриманого файла (або файлів) засобами Allegro генерується нова БД. Працюючи з нею, можна виконувати ті самі операції, що й з вихідною БД, і навіть більше (деякі операції над головною технологічною БД заборонені з метою її схоронності, деякі виконуються надто повільно через велику кількість записів у ній). Природно, що більшість функцій у невеликих БД виконується значно швидше. Насамперед, це статистичні обробки.

Простежимо статистичні операції у ході тематичного пошуку. Скажімо, можна зібрати статистику щодо того, скільки бібліографічних записів одночасно містять індекси з екології (індекс Рубрикатора НБУВ починається з літери Б) та екологічного права Х85, а з них— стосуються екологічного права України Х85(4Укр), а також містять у складі індексу територіальний типологічний поділ, що починається з «4укр», наприклад, 4укр-4кие-2к, 4укр-4жаг.

Також маємо можливість зробити добірку, використовуючи як пошуковий термін складову частину індексу Рубрикатора НБУВ (у БД не виділяється як окрема пошукова одиниця, а є складовою часткою індексу)⁶.

Приміром, якщо нас цікавить терапія різних захворювань, ми набираємо пошукові терміни бібліографічних записів, що починаються з Р4, Р5, Р6 і Р7 (галузі медицини), а потім з отриманої множини вибираємо ті пошукові індекси, що містять у собі «-5» - спеціальний типовий поділ, відповідний терапії.

Або нам потрібен повний перелік термінологічних словників, відомості про наявність котрих у фондах бібліотеки є в ЕК. Цей запит можна задовольнити двома способами. По-перше, є загальний типовий поділ «Я212 Термінологічні словники», що використовується як окрема пошукова одиниця, а по-друге, як пошукову одиницю можна застосувати також спеціальний типовий поділ «-434» розділу Рубрикатора НБУВ «Ш1 Мовознавство».

Важливим аспектом обслуговування тематичного пошуку в ЕК є ведення БД тематичних пошукових одиниць, зокрема її поповнення та редагування. Друга функція природна при обслуговуванні будь-яких БД, тому спинятися на ній недоцільно. Поповнювати БД можна так: безпосередньо заносити тематичні пошукові одиниці до БД ЕК (наприклад, використовуючи спеціальне меню або в режимі редагування) чи за допомогою функції імпорту. Тоді масив тематичних рубрик створюється у вигляді файла із заздалегідь визначеним форматом записів (текстовий файл чи отриманий шляхом експорту з БД інших програмних засобів), а потім засобами Allegro він приймається до БД ЕК.

Отже, ми продемонстрували суттєві переваги, які надає ЕК і читачеві, і бібліотекареві, підвищуючи при цьому культуру пошуку.

⁵ До речі, у такий спосіб можна вилучити або, навпаки, залишити тільки видання певного формату. Наприклад, початкові літери шифру Ва відповідають форматам 84x108 1/32, 60x90 1/16, Вс - 84x108 1/16, 70x100 1/16 і т. п. (детальніше про це див.: Каталоги центральної наукової бібліотеки: Справочник / Сост.: А. П. Дараган, М. Я. Каганова. - К.: Наук. думка, 1981. - С. 73-75).

⁶ При роботі з великими БД ця операція потребує багато часу, тому бажано виконувати її на локальних робочих або тематичних БД.